

X.

Megnyitó beszéd,

melyet a londoni egyetemen kapcsolatban álló ugynevezett „Manchester New-College“ unitárius papnevelő-intézetben az 186 1/2-ik tanszak kezdetével az igazgató-választmány s jelen volt gyülekezet előtt ez intézet igazgatója s theologia r. tanára
JOHN JAMES TAYLER tartott.

Napjainkban két hatalmas törekvést vehetünk észre; mint központra, mindkettő a vallásra vonatkozik. Meg van mindeniknek saját fontossága és jelentősége, melyek azonban gyakran ellentéteseknek látszanak, s eredményeik első tekintetre valóban nem mindig könnyen megegyeztethetők. Egyfelől látjuk a cselekvés s érzés embereit, a kik, belefáradván a vitatkozásokba, s tettleges lelki hit után sovárogván, oly vallás szükségét érzik, a mely munkálkodásuk közben gyámolítsa, keblöket elevenitse, s eredetének üdvös voltát hatásában láttassa meg, a kik semmit sem törődnek a bizonyágtételekkel vagy vallási elméletekkel, s készek a béke kedviért kérdés nélkül megnyugodni egyházuk hagyományos formáin, ha bennök a gyakorlati igazság némi elemeit, vagy a vallás hatásos befolyásának némi erejét megtalálják. Mindaz, a mit az ilyen emberek a vallásra nézve tudni akarnak, csak annyi, hogy milyen annak gyakorlati befolyása az emberre, s vajjon a társadalmi élet terhes szükségeiben kielégít-e? Másfelől van az embereknek egy számra nézve bár kisebb, de nem jelentéktelen osztálya, a mely nem tud megnyugodni azon, hogy az emberi lélek legmélyebb érdekeivel ily könnyen bánják el; a kik bizonyos értelmi szükségesség által indítatva érzik magokat arra, hogy a hatásnak kútfejét kutassák; a kik hitőknek okát kívánják megismerni, olyan okát legalább, milyent a tárgy természete megenged; és a kik kutatásukban addig nem állapodnak meg, míg az áthatlan titokszerűség

(mystery), mely a létel alaptörvényeit borítja s kell, hogy elborítsa örökre, megállapodást nem int. Az ilyen emberek előtt az igazság minden. Csak a következményeket venni tekintetbe, az igazság ellen elkövetett tévedésnek tartják. S midőn az igazságból annyit ismertek meg, a mennyit megismerni képesek; midőn eszközjárásának útjára annyi világosság derült, mennyi vezetésökre s benső békeségökre nézve elegendő: elértnek hiszik feladatukat, s ez eredményben megnyugosznak, nem törődven a gyakorlatban levő szokásos hitnyilatkozatokkal.

E két, egymással annyira ellentétben lenni látszó osztály egy pontban találkozik, mennyiben egy közös történelmi vallást, a keresztény vallást mindkettő elismeri, habár az egyik kérdésen feljül álló tekintélyként; míg a másik abban csak kiindulási alapot talál, a honnan a kapcsolatban levő kérdésekre nézve vizsgálódásait tovább intézheti, de a mely vallás távol van attól, hogy az isteni igazságok bármelyikét oly világosan adná előnkbe, hogy ujjunkkal rámutatván, mondhatnók: „íme, ez a kijelentés“, — a mely vallásnak gyökerét, nyilvánulását, kifejlődését oly különmemű irodalom foglalja magában, mely a legkülönfélébb szerzések s összeállítások mellett, több mint egy évezreden úszva keresztül, két egészen különböző szellemű nép nyelvén jutott reánk, mely nyelvekben a gyakorlott jártasság csak évekig tartó szakadatlan tanulmányozás eredménye lehet. A bölcsesség és profécziái látás legmélyebb nyilatkozatait magokban foglaló emez irattömegből az általános (popular) ösztön mintegy öntudatlanul, egy benső sugallat indításából, kiválasztá a lelki nyugalmára s élte vezérlésére szükséges elemeket, ha nem is mindig függetlenül a kor előítéleteinek nyomásától, s néha a metafizikai theológiához kötött feltételektől; de a melyek, daczára az oda vegyült száraz hüvelynek, szellemi táplálékot még bőven nyújtottak a léleknek. Szerencsétlenségre, habár talán elkerülhetetlenül úgy kellett történnie, a hüvely és mag folyvást annyira egygyé keveredett, hogy a közérzék most nem képes megkülönböztetni azokat, s az egyiket oly egészségesnek veszi mint a másikat. Itt van már a nehézség. Midőn azok, a kik gondolkoznak s firkésznek, mert ösztönöztetve érzik magokat erre, kezdik észrevenni a különbséget Isten élő szava között „mely sebes, hathatós s élesebb a kétélű fegyvernél“ s az emberi lelket borító homály között, melyen keresztül amaz útat tör magának; a különbséget az örökélet trónjáról hangzó szent ige s a mulandó anyag között, melyben ez öltözve

volt: elég világosan látják ekkor, hogy a történelmi építmény a helyett, hogy elfedjen, pusztán hágy, s mesterségesen összerakosgatva, elnyomja és elfojtja benn a csirát. S még is gyakran kell érezniek magok róvására, hogy még a legtisztább igazság fürkészésében sem képesek emez elemeket úgy, miként lelki épülésök s növekedésök kíváná, különválasztani egymástól a nélkül, hogy a közönség vallásos érzékenységét ne sértsék; sőt a nélkül, ha némi kiméletlenséggel vagy tiszteletlenséggel történik az ily kísérlet, hogy az a tömeg vallásos meggyőződéseire legalább egy ideig károsan ne hasson.

„Miért ingatod meg az alapot,“ így szól a gyakorlati emberbarát, „a melyen annyi béke és remény, annyi nemes indítóerő nyugszik?“ „De mit ér a hit,“ felel reá a fürkésző szellem, „ha alapja nem ép? Hát segítünk-e a közönségen, ha ál- vagy féligazságot adunk neki kétségtelen tények s való események helyett?“

Megegyeztetni e látszólag annyira össze nem férő két párt igényeit; kibékíteni a gyakorlati vallás kívánalmait az őszinte, bátor vizsgálódás eredményeivel; megtalálni mindkettőnek azt a közös pontját, melyen egymást egyensúlyban tarthatják, hogy egyik rész se emelkedjék tulcsapongó felsőbbiségre: ez korunk vallási nagyszerű feladata, a mely az emberi eszmék által előidézett ellenállhatlan haladás szükségképi következménye, mely előtt senki sem hunyhat szemet, hacsak a legközelebbi pillanatban már nyugtalanító bajokkal küzködni nem akar; melyet semmiféle kikerülés vagy ügyes leleményesség sem képes állandóan háttérbe szorítani.

E kérdés, ha tekintjük következményeinek a gyakorlati életre ható nagy befolyását, fontosabb mindazoknál a kérdéseknél, melyek a múlt három század alatt a társadalomra s általában az emberiségre vonatkozólag a közgondolkozást foglalkodtatták. Azzal a szándékkal, hogy e kérdés világosítására egy-két szerény nézettel talán járulhatok: megkísértem ez alkalommal röviden megmutatni, a mennyire tehetem, azt, hogy a gyakorlati vallás — az a vallást. i. a mely a lelkiismeret s általában az élet közvetlen igényeihez legközelebb áll — kétségtől s félelemtől csak úgy megmenthető s valóban szilárd alapon csak úgy nyughatik, ha a fürkésző (scholar) vizsgálódásait teljes őszinteséggel követjük minden következményeiben, még akkor is, ha szintén némely jelentéktelenebb tévedés vegyülne is a közvetítő törekvésbe; s másfelől, hogy az egyszerű kegyes lelkek benső öntudattal naponként szerzett észleleteik s ta-

pasztalataik eredményei viszont nem kevésbé szükségelik, mintegy határozó irányadóul, ama tudósok gondolatait, a kik régi iratokban s mély elméletek nyomán kutatják az igazságot, melynek arczára az elvont szemlélődés tiszta levegőjén át ohajtának pillantani.

A fürkésző theologusnak tehát, a ki hivatását felfogta, nem az értelem elbizakodása, hanem az igaz kegyesség által kell vezéreltetnie, hogy őszinte, bátor, utógondolatoktól ment legyen, miként az igazság Istenének szolgáló emberhez illik. Annyi világosság derült már a társadalom minden rétegeire a miénkhez hasonló országokban, hogy még a tanulatlan elne is észreveheti, hogy a vallási igazságok hivatalos hirdetői a bizonyosság látszatával folyvást oly állításokat terjesztenek s támogatnak, a melyek nem alapszanak kielégítő bizonyosságtételeken (evidence), a melyek a legbonyolultabb bajosságokkal vannak behálózva; hogy ezek, miként állítják, azért vannak így, azért tartatnak mintegy sötét háttérben, mivel nem lehet őket kimagyarázni. Szerencsétlenebb viszony enél tanító s tanítvány vagy hallgató közt valóban nem képzelhető. Minden erkölcsi befolyás vesztve van attól a pillanattól fogva, midőn valaki feltette, hogy ama tekintély, melyre nézve tőle alárendeltséget kívánnak, ily alapon áll, s hogy a közoktatók vagy nem ismerik az igazságot a maga valóságában, vagy, ha ismerik, nem akarják azt kimondani. Kétkedés és bajosságok nagyitva tűnnek fel a határozatlanság ily állapotában. Az ismeretlen vagy sejtett dolgok nagyobbaknak tetszenek, mint a milyenek valósággal.

E theologiai nehéz helyzetből csakis azok becsületes őszintesége által van menekülés, a kiknek magas hivatások az igazság keresése s terjesztése, kelljen bár bevallaniok egykor, hogy a hozzájuk intézett kérdésekre tiszta feleletet adni nem tudnak. Az ily bevallás, hogy t. i. némely nehézségek azok előtt is nehézségek, a kiket a közönség tanult, bölcs embereknek tekint, ama nehézségek erejét féligmeddig magában elenyészteti; a tanult és tanulatlan közti egyenlőtlenség nyugtalanító érzetét mérsékli az emberi korlátoltság közös voltának tudata. Helyes dolog, hogy a tanulatlan tanulja meg a tudóstól, mily kevés az, a mit tudunk s tudhatunk mindenkor oly dolgokra nézve, a melyek jelen tapasztalataink határán kívül esnek; s hogy a tudománynak nem legcsekélyebb része az, mely megismeri az általa át nem hágható határokat. Az értelmi elbizakodás — mely vádat azok szórnak mások ellen leggyakrabban, a kikre az leginkább illenek — rendesen nem a tudo-

mány, hanem a tudatlanság bűne; mert a tudomány az, a mi mérési tudatlanságunkat. Titokszerűségek vesznek körül sok tekintetben, s nem a mélyen látók, hanem a felületesen gondolkozók szokták képzelni, hogy képesek elosztatni e titokszerűségeket. „Elvetni egy mystériumot csak azért, mert mystérium,“ ugymond egy nagy naturalista, „az emberi elbizakodottság legélesebb nyilvánulása.“

Ez általános észrevételek mellett, melyeknek czéljok arra figyelmeztetni, hogy mint mindenben, a vallásban is a legbölcsebb s legbiztosabb politika a nyíltan haladó őszinteség: meg kell említenem még azt, hogy a tudományos fürkészzet mostani annyira eléhaladott állapotában alig függ tőlünk, hogy a beszélés vagy titkolódzás közt válasszunk, hogy a tények feltartóztatatlan logikája kényszerít, akár van kedvünk rá akár nincs, az igazság kimondására. A kereszténység nem valami új jelenség nemünk történetében. Gyökerei messze és mélyen vannak elterjedve a világ nyelvében s irodalmában, úgy hogy bármí módosítsa a multa vonatkozó nézeteinket: arányosan kell; hogy illesse vallási fogalmainkat is. Annak, mint az emberiség fejlődésében élő elemnek, gondolkozva tanulása: az egymással szoros kapcsolatban levő tudományok nem egy ágával szövődik össze, a mit megváltoztatni nem áll hatalmunkban. Változások, sőt egész átalakulások történtek a tudományok különböző ágaiban; maradhatnak-e a kereszténység elemeit tevő eszmék mereven, mozdulatlanul, midőn egyéb eszmék, melyek abba bele vagy abból szükségkép kinőnek, teljesek étellel s fejlődési erővel? Az emberi gondolatok sorozatában, hová legbensőbb érdekeltséggel fűződik a lélek, avagy csak egy pont legyen-e kopár, míg a többiek mindenütt virág s gyümölcs tenyészik? Ha a theologusok egy neme hajlandó megnyugodni e nézetben: a fürkésző szellem bizonytalán elveti azt, s tisztább hitrendszert igyekszik alkotni magának. A geologia azon fényben, melyet reá az újabb tudományosság vetett, összerontotta örökre azt az alapot, melyen némely elemi hitrendszerek épültek vala. Humbold „Kosmosát“ a legélesebb elme sem hozhatja öszhangzásba a külső világegyetemről felállított ama nézettel, melyen bibliai magyarázatuk egész rendszere nyugszik; pedig amaz bizonyításokon alapszik, s az összes tudományos világ támogatja. Ezek a dolgok nem elméletek, hanem tények, oly tények, melyek valóságáról a közértelem naponként tisztábban győződik meg; melyekkel találkozunk

kell, mert ki nem kerülhetjük. Hiszen már gyermekeknel sem szokatlan dolog, hogy az erkölcsi s fizikai igazságok közt különbséget tesznek, s míg az előbbieket kútfejűl a bibliát ismerik el, az utóbbiakra nézve azt semlegesnek tekintik. Az igazság itt csak részszerint van; s a korlátolt magyaráztatnál, melyet ez alapon némelyek előnkbe adnak, sokkal tovább vinne e tényre vonatkozó minden eseteknek gondos, őszinte vizsgálása. De mellözve a természettudományokban történt nagyszerű változások bővebb fejtegetését, forduljunk azon tudományok felé, melyek az emberi természetet még közvetlenebbül illetik: mint nyelv, mythologia, népismeret s mélyebb kritikai eljárás a történelemben, nyelvészetben s művészetek körül; vajjon sokat állitunk-e ezekre nézve, ha azt mondjuk, hogy azok a feltételek, melyeken egykor kétségtelenül látszottak állani, összeomlottak, sőt némely esetekben egészen elenyésztek a szüntelen kutató vizsgálódás világosságában! S ezekben már érintettük is jórészt a tudományok azon ágait, melyeknek a biblia magyaráztatára, s abból származó vallási fogalmainkra szükségkép egyenes befolyást kell gyakorolniok.

A tények nagy száma bizonyítja, hogy az embereknek Istenről való fogalmaik s imádásuk kifejezése módjai bizonyos benső viszonyban vannak a nyelv képességével, melyet beszélnek, a nép különös lelki tulajdonságaival (idiosyncrasy), s a más népekkel való érintkezés szülte változásokkal. S általában kimutatható minden néptörzsre nézve, hogy vallási fogalmaik a haladó fejlődés bizonyos fokozatainak mentek keresztül, külső természeti tárgyak körül kezdődvén, innen a jelképekre, majd lassanként metafizikai formák szerint elvont eszmékig emelkedtek. A történelem oly általánosan bizonyítja azt, hogy kénytelenek vagyunk az emberiség fejlődése törvénye gyanánt fogadni el; s nemcsak hogy semmi jogunk sincs feltenni, hogy a fennebbi egyetemes törvény hatása alól egy bizonyos nép történelme kivétel legyen, hanem ama népről hátramaradt emlékek magok is az ellenkezőnek adják világos bizonyosság jeleit. Egy nép vallási fogalmairól, vallásos fejlődése napjaiban nyilatkozó saját maximái, uralkodó hagyományai, melyek idővel irodalmává váltak, tesznek természetes bizonyosságot. S mindez a fennebbi egyetemes törvény mellett szól.

Mellözük az', mennyire lehetett fogékonyabb s reákszültebb a héber nép más népek felett a vallás tisztább felfogására, a gondviselés által neki kijelölt ama hivatásra, hogy megértse Jézus ta-

nitmányát, mely a szeretet s szentség élő Istenét jelentette ki a világnak: sokkal inkább tartozik felvett tárgyamhoz azt vizsgálni, hogy nemünk erkölcsi történelmében a legnagyobbszerü eseményt illető felfogásunkra mennyire s miként hathat ama tudományok által derített világosság, melyek a biblia magyarázatával elválhatlanul vannak összeszővődve. S midőn e szent könyvet ekként forgatjuk, több értelemmel s ezért több tisztelettel: látni fogjuk, hogy gyakran mily nagyon eltér nézetünk azokétól, a kik milyenségre nézve azt egészen egyenlőnek tartják; a kik azt hiszik, hogy a biblia pontos történelmi eseményeket, tökéletes lelki igazságokat foglal magában eleitől végiglen; a kik kimutathatni vélik egész bizonyossággal, hogy annak részei, az egyes könyvek mind azoktól az íróktól származtak legyen, a kiknek neveit viselik; a kik kegyes félelemmel rettennek vissza minden gyanakodástól, a mely az időszámítás hibásságára vagy a szerző bizonytalan voltára nézve a szent könyvet illetőleg nyilatkozhatnak; a kik végre nem tudják megegyeztetni a haladó szellemi fejlődést szülte eszméket az isteni kijelentés eszméjével; a kik nem engednek abból a hiedelmökből, hogy Isten minden igazságot teljes mértékben egyszerre öntött ki az emberi lélekre, a helyett, hogy lassanként lehelje belé, a mint a szellemi organizmus új világosság elfogadására képesebbé válik. Lám, pedig ezek a feltételek, melyeken a szokásos theológiák alapszanak, nemcsak hogy be nem bizonyíthatók, hanem le is ronthatók; s a kik ragaszkodnak mégis e feltételekhez, daczára az ellenkező mellett szóló bizonyágtételeknek, sokat ártnak az egész szentirási vallás tekintélyének, magok ingatván meg annak hitelét alaptalan előítéleteik megtartása által.

Nem tudom valóban, minek mondhatnók a bibliát igazában, mint egy oly nemzeti irodalomnak, melyet összegyűjtött, megőrzött, — s miként bizonyítványok mutatják — annak némely részein időről időre módosított egy sajtóságos nép vallásos lelkiismerete. De nehogy tévedésbe hozzon minket e szó „irodalom“. Ugyanazon szavak különböző időkben igen különböző dolgot jelentenek. Az irodalom most nem az, a mi volt eredetekor. Egy könyv tartalma az öntudatosságnak talán a leghatározottabb s hathatósabb kifejezése, melyet képzelhetünk; lelkünk legbensőbb titkai egyrészének embertársainkkal való közlése kiválóan erkölcsi tény, meghatározva ama számtalan kötelezettségek által, melyek a keresztény miveltség nemesedett sokoldalú rokonviszonyaiból származnak. De ere-

detileg az irodalom, mielőtt e szót valaki először beírta volna — ha e kifejezést használhatom — kevésbé volt meghatározott czélből eredő cselekvény, mint az egyszerű szükségesség után hajló engedelmesség; és minél mélyebb érzet szüleménye, annál öntudatlanabb volt maga a cselekvény. Alig lehetett kezdetben valami értelmi elem belévegyülve egyáltalában. A mindenütt jelenvaló szellem az, mely az ember lelkét mintegy nyilatkozató eszközül használta, s az emberiség szíve hangokban tört ki szabadon és gazdagon, mint tavasszal a madár. Ezek a nyilatkozatok az egyéni megkülönböztetés s felelősség semmi érzetét sem rejtették magokban. A szerkesztés jogait s kötelességeit akkor még nem ismerték. Öröm és bánat természetes nyelven szólott, a mely az összes nép nyelve volt, nem pedig egyeseké, habár egy-egy hang erejénél s hathatós voltánál fogva a többiek felett kitünhetett. Ennek következménye, hogy az egyszerű költészet s durva krónikák hajdan mintegy közös vagyonnak s örökségnek tekintettek, melynek öröklő tulajdonosa az egész nép; melyet bővíteni, gazdagítani, javítani, módosítani lehetett a nélkül, hogy valakinek eszébe is juthatott volna, hogy az írói tulajdont vagy becsületességet sértsen. E felfogás egy sokkal később koré. A hajdankorban bizonyos irodalmi közösség uralkodott. Voltak költői-iskolák szintugy mint profétai-iskolák. Még a homéri költőkről is tudja minden e szakban jártas ember, mily bajos meghatározni azok történelmi szerzőit, s hogy a mely alakban most ismerjük, kétségen kívül nem egy tekintetben újításon s módosításokon mentek keresztül. Majd, midőn a könyvek megszorodtak, a tanulás becse emelkedett, s az irodalom szakmává vált: a régi nézetek e tekintetben nagy változást szenvedtek. S még ekkor is az írók felsőbb osztályában a régi érzés annyira fentartotta magát, hogy a mult idők irodalmi öröksége közös tulajdonként tekintett. Héber nyelven irtak pl. nem annyiban azért, hogy abban az időben történt eseményeket irjanak le; hanem inkább az erkölcsi tanuságokért, melyeket a jövőnek fentartani e nyelv legalkalmasabbnak látszott lenni. Plutárch életratai, a pogányság vallásos bölcselmének ez egyik legnemesebb terméke, mindenütt elárulják didactikai irányukat; s a hajdani történetiró által az államférfiak s vezérek szájába adott beszédek valószínűleg hasonló okból veszik eredetöket.

Tisztán szem előtt tartva a régi és új idők irodalmi érzülete közt e különbséget, lehetetlen, hogy ki ne tünjék, mily észszerüt-

ien dolog korunk ítéleti mértékét alkalmazni egy különböző viszonyok, s erkölcsi szempontból véve a mi nézeteinktől egészen különböző nézetek közt egészszé alakult műre. Láthatjuk, hogy a biblia tekintélyével s hiteles voltával nincs ellentétben az, ha felfedezzük, hogy egyes részei valamelyikének szerzője bizonytalan, vagy épen hibásan van feljegyezve; hogy a mely alakban azok reánk maradtak, valószínűleg nem az eredeti alak; s a benne feljegyzett események nem mindig öszhangzók a történelmi tényekkel. Mi nem vagyunk jogosítva azt követelni, hogy egy könyv más könyvek közül az általános kritikai eljárás alól kivételt képezzen. Mi nem kívánunk a bibliától többet, csak annyit, hogy a hívő lélek egyszerű őszinte nyilatkozatairól, az életet illető meggyőződésről, Isten lelkének az emberek szívére s életére tett hatásáról híven emlékezzék. Az isteni kijelentés mélysége s gazdagsága a különböző lelkületekre gyakorolt egyetemes befolyásban nyilatkozik; abban a közös érzésben, melylyel azt a közönség elfogadja; s abban a közös tzelban, melyet eleibe kijelöl; nem pedig az egyéni tekintély hitelességiben, a mely az egyéni sajátságok által szükségkép korlátozott kell hogy legyen. Innen van egy vallási irodalom előnyös volta egy vallásos könyv felett. Innen a biblia nagy felsőbbsege a korán felett. Előttünk van a legrégibb idők irodalma az ó-szövetségi könyvekben, valamint az apostoli koré az új-testamentumban: s mindkettőben találunk bizonyágtételeket arról, mily mélyen munkált Isten lelke azokban. Nem önkényüleg felállított feltételekből, hanem levont kétségtelen elvek szerint tudjuk megítélni most, hogy mily viszonyok között fejlődött ki a vallás történelme, s hogy abban minő elemeket kereshetünk s találhatunk. Nincs szabadságunkban, hogy Niebuhr ítéletét minden más ókori népeket illetőleg elfogadjuk, csak a zsidókra nézve utasítsuk vissza. A bibliában foglalt elvek ellen nem megsértő dolog kimutatni tudni, hogy azokkal öszhangzólag alakított némely elméletek nem igazak. A tény változatlanul marad, bármi legyen eredménye oly kísérletnek, mely kimutatni törekszik: hogy szent könyveink közül nem egynek ideje vagy szerzője bizonytalan; hogy azokban egymással meg nem egyeztethető nézetek fordulnak elő; hogy az isteninek s emberinek vegyülékét foglalja magában mindenik; s hogy történelmi vonásai itt-ott elfacsartak. Oly tények ezek, melyeket, azt hiszem, ma már senki sem mer tagadni, a ki az összehasonlító tudományban valamennyire jártas; oly tények, a melyekkel a jó-

szándéku, szabad kritikának tovább kell foglalkoznia, ha azt akarjuk, hogy tisztább, állandó hithez jussunk, s egy független bibliát forgassunk.

Semmit se féljünk tehát a gondos, becsületes vitatástól. Két tény világosan emelkedik ki — miként gránit-sziklák — a mult idők sötét tengeréből, melyek ellen a szepticismus hullámai hiában csapkodnak; egyik az, hogy a pogány világ avagy csak megközelítőleg hasonlótl sem mutat fel a héber könyvek tanitmányához; a másik: ama titokteljes szellemi elemek, a melyek időszámításunk kezdetekor a világ történelmébe vegyültek, és a melyek egyáltalában csak úgy kimagyarázhatók, ha azok központjául s kútfejéül egy oly Krisztust fogadunk el, a milyent nekünk az evangelium kijelent.

A tudományos egyenességgel gyakorolt kritikára nézve mondhatni talán, hogy az első tekintetre egyszerűen lerontani látszik. De mit ront le? Egyet sem érint a szellemi nagy igazságok közül, melyeknek a biblia közlöje, s a melyek a vallásos ember lelkét táplálják. Ellenkezőleg, különválasztva adja előnkbe a vallásit a csupán történelmitől az által, hogy megmutatja e két elem egymáshoz való szoros viszonyát; kimutatja, mennyire alája van vetve az egyik az emberi fejlődés változhatatlan törvényeinek, melyek alól kivételt nem képezhet a nélkül, hogy a multtal való viszonyát illetőleg minden bizonyítékok meg ne semmisüljenek; a másik pedig, t. i. a vallási elem, mint származik közvetlen a szellemi élet forrásaiból, mely a világba csakis valamely emberi közeg által folyhat. Ez képessé tesz minket, hogy minden értelmi vagy tudományos érdekü dolgot közönyösen mellőzzünk vagy elveszünk; s megtartsuk másfelől lelki hasznunkra az értékes tartalmat, melyet számunkra nyújt. Ily gondos kritikai eljárás gyakran nem egy egyes keresztény lelket segít megnyugtató eredményre, a kit addig a biblia ellentmondó tételei sajnos kételyek között tartottak; a kit mig némely helyek vonzottak, támogattak: mások reá éppen ellenkező hatást gyakoroltak. Fogadjuk tehát kész örömmel a komoly tanulásból szükségkép származó illetén eredményeket, — hogy a bibliában foglalt vallás más mint annak történelme, valamint az adott s az átadó más-más dolgok.

Nyilvános tanításainkban e két elemet külön kell tartanunk. Teljesebb örömmel fogjuk érezni az áhítatos buzdulás áldott hatását, midőn a boszu s gyűlölet sötét színezetében, mely a vallás fejlődése folyamát majd mindenütt zavarja, csak amaz elvek hiv

kisugározását látandjuk, melyek a társadalmi előhaladás egyoldaluságából s az emberi nem természetes gyarlóságaiából nőttek ki. Tisztább gyönyörrel fogjuk szemlélni Jézus szent parancsait, midőn nem lesznek többé az ördögi elfoglalásról szóló tannal összezavarva. Az Isten országa felőli nyilatkozatok nagyobb lelki jelentőséggel birandnak, midőn átlátjuk, hogy a nemzeti fejlődés minden fázisain átmentek, s oly időszerű tekintetekkel s számításokkal vegyítetttek, melyek később téveseknek bizonyultak. Lelkünket nem a helyi mulékony eszmék, hanem az általános örökkévaló igazságok táplálják. A kritika az előbbieket mellőzni tanít, míg az utóbbiakat eredeti, sőt növekedett erejökben tartja meg számunkra. Elveszi vallásunkból azt, a mi csak gyengítne s legyőzne. Mélyebbé, hathatósabbá teszi, világosabban s erőteljesebben tünteti elé a lélek ama hitét, a mely egyedül éltet és elevenít.

Igyekeztem megmutatni, hogy szentkönyveinkre nézve az őszinte kritika — hasonló ahhoz, melylyel a kritikusok most egyéb régi könyveket kezelnek — nem csak oly szükségesség, melyet a vallási tudományok minden ágainak jelen helyzete alkalmaznunk kényszerít; hanem oly eljárás egyszersmind, melynek eredménye a tiszta lelki vallás benső hatásának átérzését üdvösen eszközli; s következőleg a keresztényeknek az ily kritika ellen nyilatkozó kopár idegenkedések helyett, azt támogatniok kellene; bizalommal kellene fogadniok a gondos próbán keresztül ment eredményt; kész kezet kellene nyújtaniok a keresztény világ erkölcsi életének tisztulására azon új szemponttal szemben is, melyből a tudomány a ker. hit némely dogmáit ma tekinti.

De jegyezzük meg jól, hogy a gyakorlati keresztény embernek nem csak el kell fogadnia az ily módon nyújtott eredményt: neki is van, mit a theologia-buvárnak visszaadjon; t. i. azt, a mire gyakorlati vizsgálódásai s tapasztalatai juttatták, melyekhez ha gyakran vissza nem tér, a csupán könyvtudós elmékedésében annyiszor félre téved. Hogy az igazság egész fényben kiderüljön: szükség, hogy az elmélet s gyakorlat emberei egymást segítsék. A természettudományok megtanítottak minket erre; nagyszerű „British Associationk“ tudósításai nyilván hirdetik: mily pompás gyümölcsöket terem az egyesülés! A vallás tere volna csak kivéve ez általános törvény alól? Holott természeténél fogva éppen a vallás kellene, hogy részesüljön, az emberi gondolatok minden egyéb tárgyai felett, abban a jótéteményben, mely az egyesülés s kölcsö-

nős együttműködésből származik. Mert hiszen a vallási vizsgálódás nem oly kérdésekkel bajlódik, melyek csak magasabb műveltségű értelmeket érdekelhetnek; hanem oly nagyszűny viszonyokkal foglalkozik, a melyek emberi természetünkre a fejlődés minden fokozatán befolyást gyakorolnak; és a melyekre nézve az emberi nem egyetemes tapasztalata bizonyosságul szolgál. Az igaz theologus nem lehet ellene az elmélet s gyakorlat egyesülésének.

Mily nagy s vigasztaló az a tudat, hogy ugyanazon Isten, a ki régentén a prófétáknak s apostoloknak beszélt, lelke által most is beszél a mi szíveinkhez, s lelkiismeretünk mélyébe ugyanazon meggyőződésekkel leheli, melyeknek azok a régi beszédek oly ünnepeles nyilatkozatai. Mi azt, hogy ők az igazságot beszélték, azt, hogy szavaikban az élő Isten igéi vannak vegyülve: hasonló lelki mozzanataink tapasztalatai nyomán ismerjük meg; az által, hogy mintegy önkénytes sugallatra képesek vagyunk azokat egy isteni forráshoz vinni vissza. Mint ama régen élt embertársainkban: gyengeségek lakoznak mibennünk is; mint ők: lelki szabadságért áhítunk mi is, s vágyódunk amaz örökéletre, mely csak az Istennel való érintkezés békeségében megtalálható. Ugyanazon szavak, melyekben ők vigaszt s erőt találtak: megnyugtattak s megerősíttek minket is; s valami bennünk munkáló szent igyekvés — mint amazokét — a mi lelkeinket is Istennel való tisztább közösségbe hozza. Új életre emelkedünk ily módon. Az igazságok, melyeknek ők közlői, annál mélyebben hatnak reánk ama távolból, a honnan jönnek; a homályos történetekből, melyekkel behálózva vannak; ama megszentelt fönsegből, melyben nyilvánultanak.

De hogy mindezt érezzük s megtaláljuk a bibliában: szükség, hogy már némi lelki tapasztalattal foghassunk hozzá. Hiában forgatjuk lapjait, ha szívünk üres s lelkiismeretünk fásult; szükség a vallásból ismernünk már valamit, mint bennünk honos tisztább elemet. Nem ok nélkül fektettek nagy súlyt a régiek az imádságra, hitre s szent életre, mint a theologust igazán jelző feltételekre; mert csupán az értelem által nem juthatunk el magasabb s nemesebb színezetű theologiai igazságokra. Azoknak az ifjaknak, a kik filozófiai s theologiai tanulmányaikat e falak közt ma megkezdik, szeretném ezt kötni lelkökre; „ha Istennek minden igazságát ismerni ohajtjátok, igyekezzetek ne csak tudományos kutatók, hanem egyszersmind vallásos lelkű kutatók lenni. Fejtsétek a vallásos életet. Ne mellőzzétek egyéni tapasztalataitokat, lételeteket

legfontosabb eredményeit. Egyik szemetek az emberiség mélyebb szükségait kísérvé folyvást, s kérdezzétek magatoktól megszűnés nélkül, miként lehetne kielégíteni e szükségeket. Vizsgáljátok minden alkalommal ama kegyes, önmegtagadó emberek tapasztalatairól s munkálkodásokról beszélő emlékeket, a kik szoros egyességben éltek Istennel, s a vallás világának bányájába mélyen hatoltak.“ — Ily módon olvasunk dús eredménnyel; az ilyen tanulás deríti előnkbe azokat a tényeket, melyekben az igaz, élő kereszténység képét szemlélhetjük; s a melyek ellensúlyozzák az elmére nem kevésbé fárasztóan sőt ártalmasan ható ama nyomást, melyet a történelmi kritika s elvont szemlélet folytonos együttjárása okoz.

Vajjon eltérék-e felvett tárgyamtól, ha a mondottakhoz még ezt adom: „vizsgáljátok s ismerkedjétek meg minden idők nagy költőivel.“ — Az emberi élet szellemi titokszerűségeinek a biblia után a költők legjobb felvilágosítói. Kitérjék az emberi lélek szélesebb világát; szót adnak a mélyebb érzésnek s fensőbb áhítzásoknak. Magasztasultabb gerjedelmeikben ők próféták. E forrásból szellemi gazdagságot merítvén, lelketek termékeny leendő a theologiai tudományokra. A bennünk ekép képzőjött lelki érzék legcsalhatatlanabban fog vezérelni az írás szavaiban az isteninek s emberinek megkülönböztetetésére. E lelki-érvék előtt az utóbbi mint tisztán történelmi oda tapadt rész ülepedik le, míg az előbbi mint tiszta szellemi elem válik ki abból. Ily módon elégíthetők ki legjobban a tudományos theologia igényei.

A keresztény papságra jelöltekben a theologiai vizsgálódásra s attól elválaszthatatlan komoly tanulásra együtt fejteni a meleg vágyat az igaz vallásos buzgósággal s ama tehetséggel, mely a vallási igazságok hathatós közlésére s vallásos meggyőződés felébresztésére képes: ez főczélja ennek az intézetnek; oly cél, mely korunk nagy törekvéseivel szoros kapcsolatban van, melynek teljes elérése azonban nem olyan könnyű. Azok a feltételek, melyeknek az igaz vallástani képzésére közösen kell hatniok, különböző szellemi tehetségeinket érdeklik. Nem voltak-e olyan theologusaink, a kik nem voltak egyszersmind prédikátorok, s megint olyan prédikátoraink, a kik nem voltak theologusok? Anélkül, hogy az egyéni különféle jellemsajátságokat megsemmisíteni akarnók: vajjon nem lehetne-e egyesíteni e kétféle képességet legalább oly fokig, hogy a társadalom növekedő szükségeinek inkább megfelelünk, mint

eddig? Oly szabad kiterjedést kezd most minden tudomány venni, hogy nem csak magános tanulók, hanem a kíváncsi közönség egész serege csoportosul mindenik körül. Ha a theologia, mely a vallási igazságok tudománya, a közértelemre ható befolyását megtartani, sőt növelni akarja: annak hasonló utat kell követnie. Szeretnék azért így szólani ifju pályatársaimhoz, a kik itt hallják beszédemet: „ha be akarjátok tölteni azt, a mit korunk töletek kíván; ha nem akartok hiában tanulni; miveljétek szónoki tehetségeiteket; fordítsatok nagy gondot arra, miként lehet a gondolatokat tiszta, férfias és hathatós beszédbe öltöztetni. Vegyétek eszetekbe, hogy az igazság elveszti fele értékét, ha az azt közlő erő hiányzik. Tudom, mily keveset segítnek a pusztá szabályok e tekintetben. A valódi ékesenszólás a lélekből ömlik; mindazáltal meg van mindenkiben, a kit komoly akarat lelkesít, az ékesen szólás bizonyos saját mértéke. Gondoljatok azért a nagy munkára, melyet a gondviselés előtökbe adott; gondoljatok annak nemes voltára; ama nagy s jó emberekre, a kik törekvéseik által veletek minden időközön keresztül egyek voltak; buzduljatok a földön Isten szentegyházának felépítésére; ne feledjétek, hogy e célra szereztétek a nyelvek ismeretét, a tudományok- s filozófiában való jártasságot, s szenteljétek azokat kitűzött célotok elérésére. Gondoljátok meg, mennyi jó törekvést ébreszthettek fel, s mennyi sötét szenvedélyt fojthattok el ily módon; emlékezzetek azokra az értelem s erkölcsiség fejlődését gátló nehézségekre, melyeket nagyrészt elhárinthattok; arra a sok kétségre, félelemre s nyomorra, melyektől annyi lelket menthettek meg, ha szellemi tehetségeitekkel, melyeket itt mivelendők vagytok, majdon lelkiismeretesen sáfárkodtok. Tartsátok hivatástok e magasztos célját szüntelen szemeitek előtt, és az oly szívet fog teremteni bennetek, a mely érez, gondolkozik s beszél a ti nyelveitek által, és e beszéd nem leend hiábanvaló.“

Talán soha sem volt idő, melyben a felvilágosult s egyszersmind kegyes, a tanult s egyszersmind őszintén buzgólkodó papság szüksége érezhetőbb, — s a midőn egy ily papság előtt a jónak tevésére tisztább kilátás volt volna, mint most. S midőn rámutattam némely feltételekre, melyek egy ily papság fejlődhetése re szükséges befolyással vannak: talán nem lépek túl beszédem illő körén, ha azt állítom, hogy van még egy más lényeges feltétel; ha e helyről azt merem mondani egyházközségeinknek, hogy nekik is éppen ugy meg vannak köteleességeik e tekintetben, mint

a nekik szolgáló egyházi férfiaknak; hogy ők is kötelesek közreműködni abban, hogy korunk igényeinek megfelelő papságunk lehessen. Miként vonhatjuk a legjobb, legnemesebb elméket ez osztályba? Mi a vallás hirdetőjének főteendője? Gondolkoznunk kell ezen, s cselekedjünk a szerint. Nekem úgy tetszik, ha jól fogom fel a dolgot, hogy a pap teendője az, hogy táplálja a világ vallásos lelkét, minden helyzetben s körülmények közt, ama nagy igazságok hathatós terjesztése által, melyek az emberi lelkek s Isten közti viszonyokkal hoznak tisztába; a melyektől lényegesen függ a lélek szellemi működése; de a melyeket a világi bajok szeméink elöl oly gyakran elfednek. A papnak részt kell vennie természetesen másokkal együtt a ker. egyház gyakorlati munkásságában; de az ő sajátképi munkássága az, hogy tanuljon másokért, hogy magasabb természetű igazságokat keressen, s kimutassa azok végetlen alkalmazását s becsét az életre nézve. Nem szabad neki semmi olyanhoz kezdenie, mely amannak elhanyagolását okozná; különben nem lehet a ker. egyház igaz szolgálója. Ha méltólag tudjátok e munka becsét felfogni, tisztelt hallgatóim; ha érzitek annak fontosságát; ha igazán ohajtjátok, hogy e munka jól folyjon; hármat kell papjaitokra nézve elmétekben tartanotok. Az első: erejüket ne terheljétek túl. Ha szellemi tehetségei még nem merültek ki, engedjétek időt neki a tovább tanulásra. A lelki igazságokkal nem lehet gépiesen bánni; nem lehet őket egy bevégzett formában adni elé, mint egyéb kezeink közül kikerült érzéki munkát. Lehet-e a gondolkozás erejére s friseségére megrongálóbban ható gyakorlat, mint azt kívánni, hogy egy ifju ember minden vasárnap két eredeti jó beszéddel álljon elé, kinek e mellett a hét folytában talán még egy alkalmi beszédre is készülnie kell? Igazán bámulnom kell, hogy ily gyakorlatot tulélhetett annyi ép értelmi képesség is, a mennyit szószékeinkben még nyilatkozni hallunk. Midőn az egyházi tanítások üressége s egyhangúsága ellen panaszokat hallunk, eszünkbe kellene hogy jusson mindig e kérdés is: vajjon e panaszok egy része nem a közönség túlzott követelésének számítható-e be? Egy jól kigondolt s illő gonddal szerkesztett beszéd bizonnyal annyi, hogy annál többet hetenként a legerősebb főktől is merészség volna kívánni. Nem kellene tehát az egész vasárnapot a formyszerű prédikálásnak szentelni. Mennyire szükséges volna, hogy gyermekeinknek s ifjainknak az ők elméjükhöz mértén a vallás s morál elemi főigazságai egyszerű nyel-

ven adassanak elő; mily nagy haszonnal lehetne némelykor a rendes egyházi beszédek helyett ily előadásokat tartani, a mi által a tanító elméje is nemhogy kimerülne, hanem még gazdagodnék. Ugy hiszem, hogy a tulságos követelés az eredeti beszédeket illetőleg, egyházunk mostani helyzetében egyik legnagyobb baj, melyen ha segítve nem lesz, a legjobb tehetségeket még sokáig visszatartja e pályáról.

Másodszor: mutassatok résztvevő rokonszenvet lelkészetek iránt az ő igazság után való komoly buzgólkodásaiban. Ne hallgassatok lelkének minden felmerült kifakadására felekezeti gyanakodással, mintha abban a tévedés némi árnyékától félnétek. Engedjetez illő tért a lelkesedésnek (enthusiasm) minden iránt, a mi igaz, nemes és keresztényes, — s a méltatlankodásnak ott, hol álnokságot s igazságtalanságot láttok. Ne akarjátok őt igen szoroson saját értelmetekhez idomitani. Elégedjetez meg, ha buzgólkodásának s lelke tiszta hevülésének bizonyítványait látjátok. Ily bizalomteljes, jóindulatu szellem nyilatkozása egyházainkban mindenütt, sokkal többet tenne, mint a hitczikkek tételei feletti való viták, arra nézve, hogy a jobb elmék e térre vágyjanak, s szilárduljon a szellemi összetartás köteléke az olyan fürkésző értelmek között is, a kik a szabadság után áhitoznak, azt keresik, de nem tudják hol találják meg.

Harmadszor: ne kerülje ki figyelmeteket a papnak anyagi helyzete sem. Ha szereti elhivatását, nem lesz szüksége reá, hogy gazdagság s világi dicsőség kecsegtessék őt arra. Megtalálja azt nagymértékben magában elhivatása gyakorlatában. Mindazáltal, ha a pap munkáját igazán becsületek: igen helyesen s méltányosan cselekesztek, ha gondoskodtok e munka illően végrehajthatásáról, a mennyiben tehetitek. Hiszen tudjátok, hogy ily ügyhez méltó észbeli eredmények gond s nélkülözés nyomása alatt nem állhatnak elő; nem, azon aggodalmak között, melyek a nem biztosított vagy kegyelemből tengetett étellel járnak. Ha a ker. papság igazán tisztelendő elhivatás: megérdemli, hogy mint ilyen legyen ellátva. Van társadalmi helyzetünkben bizonyval valami e tekintetben, a mi változtatást kíván. Hát nem látjuk-e tehetősebb családainknál sok helyt, hogy a szakács vagy asztalterítő, a kik az alábbvaló testi szükségeknek szolgálnak, bőkezűbben vannak jutalmazva mint azok, a kiknek hivatásuk a halhatatlan lélek éhségét s szomját elégíteni ki!?

Mindezt nem gáncsoskodni vagy dorgálni akarás mondati velem, hanem egyszerűen csak az, hogy korunk jellemét annál találóbban vázolhassam. Az előmbbe vett kérdés az volt, miként teremthetnénk oly papságot, a milyenre napjainkban szükség van? S midőn erre igyekeztem megfelelni: érintenem kellett minden tartózkodás nélkül azokat a körülményeket, melyek a feltett kérdés megoldására, nézetem szerint, lényeges befolyással lehetnek.

Távol vagyok azonban attól, hogy a jövőre nézve reménytelenségbe essem. Sőt ellenkezőleg, nem emlékszem, hogy valaha jobb reménynyel kezdtem volna meg a tanfolyamot. Tanulójaink száma nagyobb mint bármikor, mióta ez intézettel tanítói viszonyban állok, holott csak szoros vizsgálat után vesszük fel a jelentkezőket; s mind azoknál, a kik most ez intézetbe beléptek, a képességnek és sikerlús haladhatásnak kiváló jelei látszanak.

Tisztelt gyülekezet! ha körültekintünk a társadalmi élet rétegein, s látjuk az aggodalommal teljes helyzetet, melyben a felvilágosult, az igazságot kereső emberek közül annyian találják magokat: úgy hiszem, van okunk örvendeni ama korlátolatlan szabad helyzetnek, a melyet nemes gondolkozásu elődeinktől örököltünk. Csak hogy e szabadságban ne keressük saját érdemünket; ne feledjük, hogy az ránk nézve inkább oly kiváltság, mely megfelelő kötelezettségekkel jár; a mely inkább megaláz, mintsem tisztességünkre válik, ha e helyzet előnyeit becsülettel s lelkiismeretesen fel nem használjuk. Világiak és egyházi férfiak! értsük meg mindnyájan ama nagy elv teljes értékét, a mely minket, törekvéseink s a társulati alakulások oly különfélesége közepett is, itten egygyé olvaszt a szabad gondolkozás s szabad beszéd közössége által. S e nagy elv szüntelen való gyakorlatában hadd mutassuk meg a bizalmatlankodó világnak: mennyire lehetséges a bölcs conservatismust az életrevaló előhaladással, az igazság után fürkésző szellemet a kegyes lélek tiszteletre méltó alázatosságával megegyeztetni.

Angolból

Buzogány Áron.

T Á R C Z A.

J Á N O S Z S I G M O N D

választott magyar király s erdélyi fejedelem élete és uralkodása.

Nemzeti fejedelmek közt egy sincs, kinek ellenében a történetírás ítélete oly elfogult lenne, mint ez ugyyszólva fél-árván született, bujdosásban felnőtt, alattvalóinak és ellenségeinek egymástfelváltó cselszövényei közt a legválságosb időben uralkodott fejedelem ellenében. Folyvást felelőssé teszik atyja nagyravágyásaért, minek nem volt oka; vádolják anyja helyett, a ki népe kívánságára az egyházi javakat államiakká nyilvánította, a mi őt szintén nem terhelheti; hibáztatják a század és eszmék oly mozgalmaiért, melyeket az idő hozott elé s legyőzni X Leo bullái oly kevésbé tudtak, mint V Károly és II Filep hadsergei. Azt mondják róla, hogy gyenge volt, megrettent a vész előtt. Ez emberi dolog. Megtört-e? — ez a mi dönt. A gyenge természet még nem gyenge jellem. 1562-ben midőn a német-pártiak a székelységet ellene felizgatták, el akarta hagyni az országot; de 1565-ben midőn Miksa császár vele szőtt alkudozásaiért Szolimánnak elárulván, ez fenyegette s egész országa félelemben volt: ő bátor lélekkel ment Zimony alá, hogy magát igazolja, míg Bocskai, kít senki sem fog kislelküséggel vádolni, 1605-ben hasonló helyzetében, végrendeletet tett, s a magyar nemzetet példáján való okulásra hívta fel, ha a szultán megöletné. Azt is írják róla megrovólag, hogy a politikában Csáki és Békes, valástügyekben Blandrata és Dávid Ferencz vezette. Az első az alkotmány szerént történt, azon feltételek közt, melyek megtartását az erdélyi fejedelem megválasztatása előtt hit alatt s oklevéllel biztosította, legsarkalatosb ez levén: „fontos hazai ügyekben